

УДК 378.046.4

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/40-2-42>

Людмила НЕСТЕРЕНКО,

orcid.org/0000-0003-2131-1329

кандидат наук з державного управління, доцент,

доцент кафедри англійської мови

факультету гуманітарних наук

Національного університету «Києво-Могилянська академія»

(Київ, Україна) *l.nesterenko@ukma.edu.ua*

Олена КУЧЕРОВА,

orcid.org/0000-0003-2350-2399

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської мови

факультету гуманітарних наук

Національного університету «Києво-Могилянська академія»

(Київ, Україна) *o.kucherova@ukma.edu.ua*

ВИЗНАЧЕННЯ КОМПОНЕНТІВ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Статтю присвячено визначенню компонентів комунікативної компетентності викладачів ВНЗ. У статті комунікативна компетентність науково-педагогічних працівників розглядається як один із інструментів, який одночасно можна використати як для аналізу ефективності професійної діяльності викладачів ВНЗ зокрема, так і для вдосконалення якості освіти в цілому. У статті наведені найбільш поширені типи комунікативних взаємодій у системі вищої освіти (вертикальні, горизонтальні, формальні, неформальні, контрольовані, неконтрольовані). Запропоновано визначення комунікативної компетентності викладача ВНЗ. Визначено, що комунікативна компетентність викладача ВНЗ є унікальним соціально-психологічним механізмом, що забезпечує створення умов для ефективної комунікації з іншими учасниками освітніх взаємодій у системі вищої освіти та виступає ефективним інструментом для успішної адаптації до швидкозмінного освітнього середовища, що забезпечує можливість ефективної взаємодії в системі вищої освіти. Доведено, що науково-педагогічний працівник із високим рівнем комунікативної компетентності має добре сформовані навички активного слухання, уміння встановлювати зворотній зв'язок та високий рівень емпатії. Проаналізовано вплив комунікативної компетентності викладача ВНЗ на якість побудови стосунків між учасниками освітніх взаємодій. На основі різноманітних типів комунікації у вищих навчальних закладах визначені та охарактеризовані основні компоненти комунікативної компетентності викладача ВНЗ. До основних компонентів комунікативної компетентності науково-педагогічного працівника віднесено: навички активного слухання, емпатію, навички самоконтролю та самовдосконалення, зворотній зв'язок, саморегуляцію тощо. Основні передумови реалізації комунікативної компетентності у професійній діяльності науково-педагогічних працівників також окреслено (соціально-психологічні та когнітивно-контекстуальні) та охарактеризовано в даній роботі.

Ключові слова: комунікативна компетентність, компоненти комунікативної компетентності, викладач ВНЗ, активне слухання, емпатія, зворотній зв'язок, якість освіти.

Lyudmila NESTERENKO,

orcid.org/0000-0003-2131-1329

Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor,

Associate Professor at the English Language Department

of the Faculty of Humanities

National University of Kyiv-Mohyla Academy

(Kyiv, Ukraine) *l.nesterenko@ukma.edu.ua*

Olena KUCHEROVA,

orcid.org/0000-0003-2350-2399

Candidate of Sciences in Philology,

Associate Professor at the English Language Department

of the Faculty of Humanities

National University of Kyiv-Mohyla Academy

(Kyiv, Ukraine) *o.kucherova@ukma.edu.ua*

UNIVERSITY TEACHERS COMMUNICATIVE COMPETENCE COMPONENTS DEFINITION

The article is devoted to the definition of the components of the communicative competence of the University teachers. The communicative competence is viewed in the article as one of the instruments that can be used to measure the effectiveness of the University teacher professional activities in particular as well as the instrument that can be used to improve the quality of education in general. The most wide-spread types of the communication in the educational environment (vertical, horizontal, formal, informal, controllable, uncontrollable) are provided in the article. The definition of the communicative competence of the University teacher is given in the article. It is stated that the communicative competence of the University teacher is the unique social and psychological mechanism that lets the University teacher to create conditions to sustain communication with other participants of the educational interactions. It is also stated that communicative competence of the University teacher is the efficient tool that helps the University teacher to adapt productively to the educational environment and that it is the main prerequisite of the successful interactions with other participants of the educational processes. Taking into account the types of the communication in the educational institution as well as the content of the communicative competence, the main components of the communicative competence of the University teacher are highlighted in the article (skills of the active listening, empathy, skills of self-control, self-development and self-management, feedback, etc). The interconnection between the communicative competence of the University teacher and the quality of education is highlighted. The main prerequisites of the communicative competence realization (social and psychological as well as cognitive and contextual) are also studied in the article.

Key words: *communicative competence, communicative competence components, University teacher, active listening, empathy, feedback, quality of education.*

Постановка проблеми. Розв'язання проблеми забезпечення якості системи вищої освіти потребує спеціального вивчення цілого комплексу психологічних факторів, які безпосередньо впливають на якість реалізації завдань системи вищої освіти та в перспективі можуть служити факторами оптимізації та вдосконалення професійної діяльності осіб, задіяних у системі вищої освіти в Україні. Дедалі більше зростає роль комунікативної компетентності учасників освітніх взаємодій у системі вищої освіти, адже саме комунікація є одним із важливих психологічних компонентів викладацької майстерності, і саме через здійснення комунікації реалізуються основні етапи освітньої діяльності. Відповідно, навички комунікативної компетентності та шляхи її подальшого вдосконалення стають важливим стратегічним ресурсом, відсутність якого призводить до суттєвих якісних втрат в освітньому процесі.

Підтвердженням наведеної вище тези є той факт, що в новому Професійному стандарті на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти» (Професійний стандарт на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти», 2021: 4), затвердженому 23 березня 2021 року, визначено, що комунікативна компетентність та здатність проявляти емпатію є важливими характеристиками загальної професійної компетентності викладача вищого навчального закладу. При цьому беззаперечною є теза про те, що якість інших компетентностей визначена у Професійному стандарті (Професійний стандарт на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти», 2021: 4), адже здатність мотивувати людей та рухатися до нової мети, здатність проявляти толерантність та повагу до

культурної різноманітності, здатність діяти соціально відповідально та свідомо значною мірою детерміновані рівнем сформованості саме комунікативної компетентності чи окремих її елементів.

Аналіз досліджень. Здійснений аналіз наукових джерел засвідчує, що феномен комунікації завжди перебував у полі зору таких дослідників у галузі психології управління, соціальної психології та педагогіки, як: А. Богущ (Bogush, 2021), С. Деркач (Derkach, 2021), Т. Децюк (Detsiuk, 2020), О. С. Виханський (Виханський, 1998), Т. Капелюшна (Kapelushna, 2021), О. Г. Кісельова (Kiseliova, 2021), А. Колісніченко (Kolisnichenko, 2021), Д. Майерс (Майерс, 2004), В. К. Майборода (Майборода, 2016), В. В. Москаленко (Москаленко, 2008) та Г. С. Никифоров (Никифоров, 2004).

Огляд літератури (Бодалев, 1995; Виханський, 1998; Карамушка, 2003; Орбан-Лембрик, 2002; Петровська, 1991; Ророва, 2021; Sandal, 2020) за темою дослідження свідчить, що найбільш поширеними є такі типи професійної комунікації в освітньому закладі:

- *вертикальна та горизонтальна комунікація;*
- *безпосередня та опосередкована комунікація;*
- *формальна та неформальна комунікація;*
- *керована та некерована комунікація;*
- *комунікація залежно від рівня міжособистісної взаємодії тощо.*

На основі аналізу вказаних вище типів комунікації можна зробити висновок, що найменш керованими та найбільш непередбачуваними під час здійснення професійної діяльності педагогами є безпосередні, неформальні та некеровані комунікації в системі вищої освіти. Тобто ті, завдяки яким учасники освітнього процесу отримують

найбільшу кількість інформації і на які доволі важко впливати з метою контролю якості професійної інформації, що отримується чи передається.

Системний аналіз літературних джерел (Бодальов, 1995; Майборода, 2016; Bogush, 2021; Detsiuk, 2020; Korolova, 2021; Popova, 2021; Sandal, 2020; Kholiavko, 2020) дозволяє зробити висновок про те, що акцент на вдосконаленні саме вербальних повідомлень може суттєво вдосконалити рівень комунікативної компетентності учасників освітніх взаємодій у системі вищої освіти. Адже ми можемо зробити припущення про те, що невербальні засоби комунікації набули великого значення через той факт, що культура усної комунікації достатньо не сформована. Чи, можливо, певною мірою втрачена, або ж структура професійної вербальної комунікації в організації не відповідає її цілям. І саме через це відбуваються значні втрати професійної інформації в системі вищої освіти під час її передачі від відправника отримувачу в усній формі.

Відтак необхідність науково-теоретичного обґрунтування основних компонентів комунікативної компетентності зумовлює актуальність даної статті.

Мета статті. Отже, метою написання даної статті є науково-теоретичне визначення основних компонентів комунікативної компетентності викладачів ВНЗ, а завданням – аналіз науково-теоретичних праць присвячених проблемі комунікативної компетентності з метою визначення її основних компонентів.

Для досягнення поставленої мети нами були визначені такі цілі:

1) проаналізувати основні особливості професійної комунікації науково-педагогічних працівників;

2) запропонувати визначення терміну «комунікативна компетентність викладача ВНЗ»;

3) визначити основні компоненти комунікативної компетентності викладача ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши різноманітні типи комунікації в системі вищої освіти (*вертикальну та горизонтальну комунікацію; безпосередню та опосередковану комунікацію; формальну та неформальну комунікацію; керовану та некеровану комунікацію; комунікацію залежно від рівня міжособистісної взаємодії, тощо*), ми дійшли висновку, що формальні та керовані комунікації мають менше якісних втрат під час передачі від адресанта до адресату порівняно з іншими видами комунікацій через те, що, по-перше, як правило, всі вони мають письмовий вигляд, а по-друге, їхній стиль є

суворо регламентованим, що унеможливує багатоваріантність тлумачень.

Аналіз здобутків психолінгвістики, яка вивчає вплив структури та організаційної побудови висловлювання (інформації) на кінцеве сприйняття інформації і оцінює ефективність мовленнєвого повідомлення (психологія мовленнєвих стереотипів, фактори селективності сприйняття інформації та ін.), дозволяє наблизитися до розуміння змісту комунікативної компетентності викладача ВЗО.

Так, наприклад, О. О. Леонт'єв (Леонт'єв, 2003) приходять до висновку, що мовленнєвий вплив є результатом трьох видів спілкування (за його власною класифікацією), а саме: *предметно-орієнтованого, особистісно-орієнтованого та соціально-орієнтованого*. Учений стверджує, що «комунікація – це, в першу чергу, не що інше, як спроба внесення корекції в світ співрозмовника...» (Леонт'єв, 2003: 272), яка стає можливою лише за умови існування подібного (схожого) існування реальності, і навпаки, єдність розуміння реальності та узгодженість спільних дій роблять можливими ефективну комунікацію.

Детальний науковий аналіз здобутків психолінгвістики дозволяє виділити декілька елементів, що впливають на формування комунікативної реальності. Це насамперед: індивідуальні характеристики, які є змінними, та незмінні – до яких відносять соціально-сформовані характеристики, що впливають на загальне сприйняття світу. До таких, наприклад, відносять «професійний образ світу», який є результатом залучення особисті до системи освіти та завдяки якому формується інваріантна картина світу, соціально та когнітивно адекватна для того, аби служити орієнтовною основою для ефективної діяльності особистості в ньому.

Отже, з одного боку, ступінь сформованості комунікативних навичок викладача ВНЗ значною мірою залежить від структури освітньої організації, від її цілей та потреб учасників освітніх взаємодій у професійній інформації, від їхньої готовності дотримуватись певних соціально-психологічних та когнітивно-контекстуальних вимог у процесі здійснення професійної комунікації, від готовності учасників комунікації бути «відкритими» до формування комунікативної компетентності. З іншого боку, рівень комунікативної компетентності викладача ВНЗ суттєво впливає на стан комунікативних навичок інших учасників освітнього процесу в системі вищої школи.

Також на основі здійсненого нами аналізу літературних джерел (Бодальов, 1995; Карамушка,

2003; Майборода, 2016; Орбан-Лембрик, 2002; Bogush, 2021; Detsiuk, 2020; Korolova, 2021; Popova, 2021; Sandal, 2020; Kholiavko, 2020) щодо особливостей комунікації між учасниками освітніх взаємодій ми можемо запропонувати таке визначення терміна «комунікативна компетентність викладача ВНЗ». Отже, *комунікативна компетентність викладача ВНЗ це – соціально-психологічний механізм та здатність викладача ВНЗ застосовувати певну сукупність знань, умінь та навичок для забезпечення ефективного спілкування, що формується у процесі безпосередньої взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу та є результатом даних взаємодій. Водночас комунікативна компетентність виступає дієвим механізмом ефективною та продуктивною адаптації викладача ВНЗ до швидкозмінного оточуючого середовища, умовою повноцінної та успішної взаємодії особистості науково-педагогічного працівника з іншими учасниками освітнього процесу у ВНЗ та важливою передумовою забезпечення якості вищої освіти.*

На основі аналізу змісту комунікативної компетентності та комунікативних взаємодій у системі вищої освіти ми можемо сформулювати основні компоненти комунікативної компетентності викладача ВНЗ:

– вміння демонструвати увагу до партнера з комунікації, усвідомлювати не лише вербальні, а й невербальні елементи комунікації;

– можливість здійснювати постійний самоконтроль та своєю мовленнєвою й немовленнєвою поведінкою допомагати співрозмовнику зрозуміти себе;

– вміння використовувати мовленнєві засоби у відповідності до конкретного функціонального стилю, якого вимагає комунікативна ситуація, та володінням навичками передавати повідомлення за допомогою невербальних засобів комунікації тощо;

– намагання знайти в почутому корисну інформацію; концентруватися; фіксувати основні положення за допомогою письмового мовлення; утримуватися від порад та швидких висновків до серйозного осмислення комунікативного повідомлення; задавати уточнюючі запитання; формулювати висновки у внутрішньому мовленні; аналізувати невербальні сигнали комунікатора; аналізувати та оцінювати зміст повідомлення важливими факторами, що стимулюють розвиток зворотного зв'язку.

Найбільш яскраво дані компоненти себе маніфестують за умови дотримання викладачем ВНЗ *соціально-психологічних* (встановлення психо-

логічного контакту; атрактивність; виявлення партнерської позиції; виявлення емпатійності; щирість в спілкуванні) та *когнітивно-текстуальних* умов (поєднання теоретичних та емпіричних матеріалів у момент викладення власної позиції; використання раціональних та емоційних звернень до аудиторії; використання ефекту новизни; дотримання порядку подачі матеріалу; здійснення повторення найбільш важливого матеріалу). Оскільки за умови ефективного використання соціально-психологічних та когнітивно-текстуальних рекомендацій досягається найбільш оптимальний результат комунікації.

Висновки. Отже, в даній статті були проаналізовані основні особливості комунікації науково-педагогічними працівниками в системі освіти. На основі здійсненого аналізу науково-теоретично обґрунтовано, що комунікативна компетентність може виступати інтегральним показником рівня сформованості загальної професійної компетентності науково-педагогічного працівника та одночасно тим компонентом у структурі, що за умови удосконалення сприятиме подальшому професійному розвитку викладача ВНЗ, що безпосередньо позначатиметься на якості освіти.

Також нами визначені основні компоненти комунікативної компетентності викладача ВНЗ (вміння демонструвати увагу до партнера з комунікації, усвідомлювати не лише вербальні, а й невербальні елементи комунікації; самоконтроль; вміння використовувати мовленнєві засоби у відповідності до конкретного функціонального стилю, якого вимагає комунікативна ситуація та володінням навичками передавати повідомлення за допомогою невербальних засобів комунікації тощо; намагання знайти в почутому корисну інформацію; фіксувати основні положення за допомогою письмового мовлення; утримуватися від порад та швидких висновків до серйозного осмислення комунікативного повідомлення; задавати уточнюючі запитання; формулювати висновки у внутрішньому мовленні; аналізувати невербальні сигнали комунікатора; аналізувати та оцінювати зміст повідомлення важливими факторами, що стимулюють розвиток зворотного зв'язку) та описано, яким чином відбувається реалізація даних компонентів у процесі здійснення викладачем ВНЗ професійної діяльності (у процесі поєднання соціально-психологічних та когнітивно-контекстуальних умов).

Перспективу подальших наукових досліджень убачаємо у визначенні пріоритетних шляхів вдосконалення основних компонентів комунікативної компетентності викладача ВНЗ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бодалев А. А. Личность и общение. Москва : Международная педагогическая академия, 1995. 328 с.
2. Виханский О. С., Наумов А. И. Менеджмент. Москва : ГАРДАРИКА, 1998. 528 с.
3. Жуков Ю. М., Петровська Л. А., Растяников П. В. Діагностика та розвиток компетентності в спілкуванні. Москва, 1991. 96 с.
4. Карамушка Л. М. Психологія управління. Київ : Міленіум, 2003. 344 с.
5. Леонтьев А. А. Основы психолінгвістики. Москва : Смысл; Санкт-Петербург: Лань, 2003. 287 с.
6. Майборода В. К., Нестеренко Л. О. Провідні умови розвитку психолого-педагогічної культури викладача вищого навчального закладу. *Вища освіта України (Наука і вища освіта) : теоретичний та науково-методичний часопис*. 2013. № 2 (додаток). С. 165–174.
7. Майерс Д. Социальная психология. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 794 с.
8. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. Москва, 1992. 702 с.
9. Москаленко В. В. Соціальна психологія. Підручник. Видання 2-ге, виправлене та доповнене. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 688 с.
10. Орбан-Лембрик Л. Е. Основы психології управління : монографія. Івано-Франківськ : «Плай», 2002. 426 с.
11. Коритнюк Р. С., Ніженківська І. В., Кісельова О. Г., Косяченко К. Л., Давтян Л. Л. Принципи і методологія сучасної андрагогічної моделі навчання дорослих. *Збірник наукових праць співробітників НМАПО ім. П. Л. Шупика*. 2018. Вип. 29. С. 59–69. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpsnmapo_2018_29_8 (дата звернення: 12.07.2021).
12. Професійний стандарт на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти», затверджений 23 березня 2023 року. URL : https://mon.gov.ua/storage/app/media/pto/standarty/2021/03/25/Standart%20na%20hrupu%20profesiy_Vykladachi%20zakladiv%20vyschoyi%20osvity_25.03.pdf (дата звернення: 12.07.2021).
13. Психология менеджмента : учебник для вузов / под ред. Г. С. Никифорова. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 639 с.
14. Bogush A., Korolova T., Popova, O. Development of university students' linguocultural competence under conditions of coronavirus pandemic: Ukrainian dimension. *Advanced Education*. 2021(17). P. 103–117. <https://doi.org/10.20535/2410-8286.228611> (дата звернення: 12.07.2021).
15. Komar O., Kolisnichenko A., Derkach S., Kapeliushna T. Newly qualified foreign language teachers' adaptation in profession: challenges, problems, first achievements and further prospects. *Advanced Education*. 2021. (17), P. 35–45. URL : <https://doi.org/10.20535/2410-8286.228211> (дата звернення: 12.07.2021).
16. Sandal J.-U., Detsiuk T., Kholiavko N. Developing foreign language communicative competence of engineering students within university extracurricular activities. *Advanced Education*. 2020. 7 (14). P. 19–28. <https://doi.org/10.20535/2410-8286.192411> (дата звернення: 12.07.2021).

REFERENCES

1. Bodalev A.A. Lychnost i obschenie. [Personality and communication]. Moskva: International pedagogical academy, 1995. 328p [in Russian].
2. Vihanslyy O.S., Naumov A.I. Menedgment. [Management]. Moscow: GARDARIKA, 1998. 528p [in Russian].
3. Zhukov Y.M., Petrovska L.A., Rastaynykov P.V. Diagnostyka ta rozvytok kompetentnosti v spilkuvanny. [Diagnostics and development of competence in communication]. Moscow, 1991. 96p [in Ukrainian].
4. Karamushka L.M. Psyhologiya upravlyinna: Navch. posyb. [Psychology of management: Textbook] Kyiv: Millenium, 2003. 334p [in Ukrainian].
5. Leontiev A.A. Osnovy psyholingvistiki. [Backgrounds of psycholinguistics]. Moskva: Smysl; Saint – Petersburg: Lan, 2003. 287p [in Russian].
6. Mayboroda V.K., Nesterenko L.O. Providni umovy rozvytku psyhologo-pedagogichnoi kultury vycladacha vyschogo navchalnogo zakladu. [Key conditions of the University teacher psychological and pedagogical culture development]. *Higher education of Ukraine (Science and higher Education): theoretical and scientifically methodological edition*. 2013. № 2 (addition). P. 165-174. Author's pp.162-174 [in Ukrainian].
7. Mayers D. Sotsyalnay psychologia. [Social psychology]. Saint – Petersburg: Piter, 2004. 794p [in Russian].
8. Meskon M., Albert M., Hedouri F. Osnovy menegmenta. [Management Backgrounds]. Moscow, 1992. 702 p. [in Russian].
9. Moskalenko V.V. Socialna psyhologia. Pydruchnyk. Vydannya 2-ge, vypravlene I dopovnene. [Social psychology. Textbook. 2nd edition, corrected and added]. Kyiv: Tsentru uchbovoy literatury, 2008. 688p [in Ukrainian].
10. Orban-Lembryk L.E. Osnovy psyhologii upravlinna: monografia. [Backgrounds of the psychology of management]. Ivano-Frankivsk: "Plai", 2002. 426p [in Ukrainian].
11. Korytnyukm R.S., Nizhenkivskay I.V., Kiseliova O.G, Kosyachenko K.L., Davtayn L.L. [Principles and methodology of the modern andragogic model of training of the adults]. *The collection of the scientific papers of the scientific workers of NMAPO named after P.L.Shupik*. 2018. Vol.29. P.59-69 [in Ukrainian]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpsnmapo_2018_29_8 (дата звернення 12.07.2021)
12. Profesiinuy standart na grupu profesii "Vycladachi zakladiv vyschoi osvity", zatverdzhenny 23 bereznay 2021 roku. [Professional standard for the group of professions "Teachers of higher education", approved 23 March, 2021]. [in Ukrainian]. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/pto/standarty/2021/03/25/Standart%20na%20hrupu%20profesiy_Vykladachi%20zakladiv%20vyschoyi%20osvity_25.03.pdf (дата звернення 12.03.2021).
13. Psyhologia menedgements: uchebnik dlya vuzov / pod red. G.S.Nikiforova. [Psychology of management: tezxtbook for higher educational institutions / edited by G.S. Nikiforov]. Saint-Petersburg: Piter, 2004. 639p. [in Russian]

-
14. Bogush A., Korolova T., Popova, O. Development of university students' linguocultural competence under conditions of coronavirus pandemic: Ukrainian dimension. *Advanced Education*. 2021. (17), P. 103–117 [in English]. <https://doi.org/10.20535/2410-8286.228611> (дата звернення 12.07.2021).
15. Komar O., Kolisnichenko A., Derkach S., Kapeliushna T. Newly qualified foreign language teachers' adaptation in profession: challenges, problems, first achievements and further prospects. *Advanced Education*. 2021. (17), P. 35–45 [in English] <https://doi.org/10.20535/2410-8286.228211> (дата звернення 12.07.2021).
16. Sandal J.-U., Detsiuk T., Kholiavko N. Developing foreign language communicative competence of engineering students within university extracurricular activities. *Advanced Education*. 2020. 7 (14), P. 19–28 [in English]. <https://doi.org/10.20535/2410-8286.192411> (дата звернення 12.07.2021).